

dc_332_11

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Muraközy László

**Államok kora
Az európai modell**

Debrecen, 2012. február

Államok kora

A második világháború után a fejlett világban, s így Európában is kiteljesedett a modern vegyes gazdaság rendszere. *Disszertációm témája az állami szerepvállalás második világháború utáni alakulásának vizsgálata Európában egészen a 2007/2009-es válság kitöréséig.* Ez a hosszú időszak, *három nagy szakaszra* bontható. Egy jó negyedszázados virágzásra, egészen az 1973/1974-es világgazdasági válság és korszakváltás kezdetéig. Ez után mintegy két válságos évtized következett, a kilencvenes évek elejéig. Majd beköszöntött a Great Moderation békés aranykorának mintegy 15 éve, 2007-ig. Feltehetően egy negyedik szakaszban vagyunk most, de ezt a jelen műben már nem vizsgáltam részletesen, csak röviden tértem ki rá. A vizsgálódásom tehát több mint fél évszázadra terjed ki, amit úgy érzem, és a disszertációban be is mutatom, hogy joggal nevezhetünk az „*Államok korának*”. Az európai vegyes gazdaságok vizsgálata áll a középpontban, de viszonyítási pontként tengerentúli fejlett országokra is kitérek, hogy kontinensünk sajátosságai jobban kirajzolódhassanak. *A disszertáció célja e korszak állami szerepvállalásának komplex, átfogó, több síkon és vetületben mozgó vizsgálata, az európai modell és annak változatainak elemzése.*

Az elemzés három szintje

Az állam a modern társadalmak egyik legfontosabb intézménye. E rendkívül összetett téma elemzését *három szinten* végeztem el. Az egyik legfontosabb vizsgálandó kérdésnek azt tekinthetjük, *hogyan mi is történt a hat évtized alatt ezen a területen Európában, mik is a valós tények és tendenciák?* Hosszú időszak és sok ország tapasztalatait összegezem, és különösen részletesen vizsgáltam a legutóbbi két évtizedet, hiszen ez határozza meg napjaink helyzetét, a közelebbi és távolabbi jövő lehetőségeit, kihívásait és korlátait.

A sokféle tény, statisztikai közelítés és lehetőség közül a legfontosabbnak *az állam kiadásait, illetve ezzel összefüggésben az államháztartás egyenlegét és adósságállományát tekinthetjük.* Azt vizsgáltam elsősorban, hogy a nemzet rendelkezésére álló javakból mekkora részt, milyen szerkezetben, milyen célokra, milyen eredménnyel használ fel a kormányzat? Ez egyfajta végeredménye, eredője a bonyolult gazdasági, politikai és társadalmi folyamatoknak, amikor az állam pénze végül elköltésre kerül. Ha az államháztartás mérlegének kiadási oldalát áttekintjük, akkor valóságos fényképét kapjuk egy-egy év való állami szerepvállalásának. Ha

ezt sok évre látjuk át, ez már egyfajta irányt, tendenciát, gazdaságpolitikai felfogást, gazdaságfilozófiát is jelezhet. Akár annak állandósága, akár annak a törései, inflexiók pontjai is fontos jelzéseket adhatnak. Ha mindezt sok országra, nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk, láthatjuk, mi az, ami mindenhol többé-kevésbé közös, mi az, ami sajátos egy-egy gazdaságnál, s megtalálhatjuk a „rokonokat”, a hasonlóan viselkedő országok csoportját is.

A kiadások jelzik, jellemzik a kormány gazdaságpolitikájának lelkét, irányát, esetleg, ha van neki ilyen, a filozófiáját. Sohasem annak alapján ítélné meg egy kormány gazdaságpolitikájának jellegét, valódi irányát és eredményességét, hogy mit állít magáról, hanem, hogy *ténylegesen mit tesz és milyen eredményeket ér el.* Mint ahogy egy embert is tettei alapján ítélné meg, csakis így járhatunk el helyesen a gazdaságpolitika esetében is. Ennél a fő iránytű a disszertációban a kiadások elemzése. Természetesen az is fontos, hogy ezeknek a kiadásoknak megvan-e a *fedezete*. Más szóval, fontos a bevételek és a kiadások egymáshoz viszonyított nagysága, vagyis, hogy a költségvetés, illetve az államháztartás egyenlege kiegyensúlyozott-e, esetleg többlettel zár, vagy éppen deficit. A kiadások mellett lehetőség szerint az egyenleget is vizsgáltam, már csak azért is, mivel ennek önmagában is igen szerteágazó makroökonómiai hatásai vannak. De itt nem az önmagában vett deficitre szűkítettem le a közelítést, hanem annak jelzéseként tekintettem, hogy a fiskális politika a kiadásainál mennyire tartja be a bevételek jelentette korlátot. A bevételeket meghaladó állami kiadások és kötelezettségek következménye hosszabb távon, hogy mekkora az *államadósság*, s annak állománya hogyan is alakul. A magas államadósság, amelynek szintén számos makroökonómiai hatása van, azt jelzi, hogy a korábban követett gazdaságpolitika rendszeresen és tartósan a jövő generációi terhére költekezett. Ez a stock jellegű kategória, hosszabb távon jellemzi az adott ország gazdaságpolitikáját.

Az első vizsgálati szint tehát az állami szerepvállalás tényeinek és tendenciáinak bemutatása térben és időben összehasonlítva, rendszerezve azokat; a kulcsmutatók, a változók, az állami kiadások, az államháztartás/költségvetés egyenlege és az államadósság. Ezek segítségével vizsgáltam az elmúlt évtizedek történéseit, változásait és tendenciáit.

*A második szintet a gazdaságpolitika alakulásának elemzése jelenti, az előzőekben vázolt tények alapján, azok tükrében is vizsgálva azt. Itt tehát nem a deklarált, hanem a *ténylegesen követett gazdaságpolitikákat* próbáljuk tetten érni, éppen az alapot jelentő első szint tényei alapján. Ez arra is lehetőséget ad, hogy szembesítsük, összevessük a kormányzat által deklarált, felvállalt vagy éppen mások által felcímkezett *nominális gazdaságpolitikát* a *reál gazdaságpolitikával*. Természetesen itt azt is elemeztem, hogy valójában milyen tényezők, mozzanatok határozták meg a reál gazdaságpolitika alakulását.*

A harmadik szintet pedig a gazdaságelmélet jelenti, amely nyilvánvalóan rengeteget változott, haladt előre az elmúlt évtizedekben, miközben természetesen irányzatokra és iskolákra bomlott. A terjedelem adta lehetőségek keretei között ennek alakulását is összevetettem a vizsgált tényekkel, illetve a nominális és reál gazdaságpolitikával. Figyelemmel kísértem azt is, hogy a gazdaságelmélet és a gazdaságpolitika hogyan hatott egymásra, milyen kapcsolat és viszony figyelhető meg, ismét a valós, megfigyelt tények és tendenciák tükrében.

A disszertáció az állam szerepét vizsgálja az államháztartás alakulásának tükrében, s nyilván az ehhez kapcsolódó elméleti kérdések kerülnek itt előtérbe. De ahogy maga a vegyes gazdaság elnevezés, illetve számtalan más mozzanat is bizonyítja, *témánk elemzésénél, kimondva vagy kimondatlanul, a másik alapvető intézmény, a piac is mindig jelen van.* Hiszen amikor az állam kiterjedéséről beszélünk, és azt vizsgáljuk, akkor ezzel egyúttal a piac egyfajta visszaszorulását is deklaráljuk. Ezzel, akarva-akaratlan, a közgazdasági elméleti viták egyik alapvető fókuszpontjába is kerülünk, hiszen az állam és a piac szerepének megítélése sokszor élesen megosztotta és ma is megosztja a közgazdászokat.

A három szint közötti kölcsönhatások, megfelelések és konfliktusok érzékelése és érzékeltetésére is törekedtem, amennyire lehet, *párhuzamosan mozogni a három szinten és a közöttük levő kölcsönhatások erőterében.* Azt is vizsgáltam, az empirikus tapasztalatokat is felhasználva, hogy a különböző szempontok között szükségszerűen fellépő konfliktusok mit eredményezhetnek, s hogyan lehet ezeket feloldani.

A három közelítési szint önmagában, egyenként is hatalmas terület, nem is beszélve a jelzett kölcsönhatások bonyolultságáról és összetettségéről. Ez nyilván *jelentős önmérsékletet igényelt* a kifejtés során, amiben segített, hogy, bármely szinten is mozgott az elemzés, *figyelmünket mindvégig egy pontra rögzítettem. Elemzés középpontjában az állam, az államháztartás szerepe, jellege, mérete, szerkezete, gazdasági és társadalmi szempontokból vett hatékonysága és minősége állt.*

A disszertáció elméleti alapjai és irányai

A fenti három dimenzióban fókuszálva haladtam vizsgálódásaim során. Az eligazodáshoz, a sikeres elemzéshez fontos volt, hogy megfelelő *elméleti kapaszkodókat* találjak. Jelen esetben az egyik legfontosabb ezek közül az, hogy az a kifejtés és elemzés során mindig az egészet is figyelni kell, nemcsak az egyes részeket és mozzanatokat. A

rendszer szemlélet (Kornai, 2007, 163–182; Kornai, 1993; Hayek, 1995, 158–178; Schumpeter, 1980/1934; Polányi, 2004/1944; Eucken, 1975/1952; Antal, 1985) az egyik alapvető háttér elemzéseinknek. Az állam működése, milyensége, hatékonysága csak a gazdaság, a társadalom, a politikai rendszer egészébe helyezve érthető meg és elemezhető; emellett sőt még a világ gazdasági rendszer dimenziójában is értelmeznünk és értékelnünk kell. Ugyancsak elengedhetetlen mostani témámban az állam és a piac együttes szemlélete és vizsgálata a modern vegyes gazdaságokban.

Az előzővel természetes módon összefüggő elméleti háttér az *intézményi közelítés* jelenti (Hayek, 1960; Hayek, 1979; Hayek, 1995; Buchanan-Tullock, 1962; Buchanan-Wagner, 1977; North, 1990; North, 2005; Hirschman, 1970; Olson, 1965; Olson, 1987/1982; Hodgson, 1988; Williamson, 2000; Aoki, 2001; Hodgson, 2006; Greif, 2006; Acemoglu, 2007; Acemoglu, 2009). Amikor az állam irányító politikusairól, az őket választó állampolgárokról vagy éppen a bürokráciáról beszélünk, akkor nem egyének véletlenszerű döntéseit kell látnunk, teljesen esetleges végeredményekkel, hanem a formális és informális intézmények hálójában mozgó és azok által sokban meghatározott szereplőket. Itt szintén nagyon fontosak azok az irányok, amelyek az emberek döntéseit más tudományterületek eredményei alapján sokkal árnyaltabban próbálják megközelíteni (Kahneman-Tversky, 1979; Kahneman, 2002; Becker, 1992; Akerlof, 2005; Akerlof-Shiller, 2011/2009; Akerlof-Kranton, 2010), mint az egyén teljes racionalitását feltételező, elvonatkoztatott közgazdasági feltételezések.

A disszertációban összefoglalt kutatásokhoz a *harmadik*, az előzőekhez sokban kapcsolódó elméleti háttér az *új politikai gazdaságtan* (Csaba, 2006, 20–28; Selten, 1988; Hibbs, 2001; Saint-Paul, 2000; Antal, 2009) adta. Sokféle irányú, gyakran interdiszciplináris közelítés volt szükséges e téma körültekintő elemzéséhez, és ezeket párhuzamosan és nem egymást kizáróan kell alkalmaznunk. Bizonyos értelemben tisztább, élesebb, mélyebb képet kapunk a heterodox megközelítésben, mint az elméletileg sterilebb ortodox szemléletben.

A *negyedik* irány, amelyhez a kifejtettek kapcsolódnak, az egyfajta *gazdaságtörténeti/statisztikai jellegű, nemzetközi összehasonlításra alapuló kutatási módszer*, amely ennek eredményeivel veti össze a vizsgált területre vonatkozó elméleti állításokat, illetve éppen ezekből az elemzésekből jut el maga is elvontabb tételekre, összefüggésekre és megállapításokra. Ez a közelítés nagy hagyományokkal rendelkezik, de az ezekre alapozó kutatások és publikációk sűrűsége változó hullámokban hol megerősödik, hol elhalványul. A 2007/2009-es válság – amely a gazdaságelmélet bizonyos megcsúszását is hozta, mivel nemhogy megelőzni, de még előre jelezni sem tudta azt – ismét felértékelte a

történeti/statisztikai tényeken alapuló elemzéseket. Jó példa erre Carmen Reinhart és Kenneth Rogoff műve, a pénzügyi válságok évszázados elemzése (Reinhart–Rogoff, 2009), amely messze visszatekintve a múltba, és sok szempontból sokkal több adalékot ad a jelen válság és az elkövetkező időszak elemzéséhez, mint számos elméleti okfejtés. De jeles hagyományokra tekinthet vissza ez a műfaj, ez a közelítés (Juglar, 1862; Wagner, 1883; Wagner, 1911; Kondratyev, 1935; Schumpeter, 2005/1939; Clark, 1937; Clark, 1957/1940; Kuznets, 1966; Kuznets, 1971; Gerschenkron, 1984/1962; Stone, 1986/1984; Jánossy, 1975/1973; Csernok–Ehrlich–Szilágyi, 1975; Maddison, 2001; Maddison, 2003; Maddison, 2006). Mind témánk, mind a jelen és a jövő megnövekedett bizonytalanságai indokolják, hogy mi is nagymértékben támaszkodjunk a történeti/statisztikai nemzetközi összehasonlítás adta ismeretekre és elemzési lehetőségekre.

Ötödikként kell kiemelni, hogy a disszertációban *a statisztikai elemzés tartalmi jelentőségű*. Ahogy korábban hangsúlyoztam, hogy a disszertációban a kiindulópontot, az első szintet a hat évtized történései, tényei jelentik. A megfogalmazott állítások jelentős részében is ez adja a viszonyítási/bizonyítási alapot, ehhez lehet viszonyítani a gazdaságpolitika és a gazdaságelmélet állításait, s ez segít a valós tendenciák feltárásában és bemutatásában. Az egyes típusok meghatározásában, bemutatásában is a tényeket, folyamatokat bemutató statisztikai anyag, időbeni és nemzetközi összehasonlítás lehet segítségünkre. Mindezek miatt is, a disszertációban *a statisztika nem az illusztrációt szolgálja, hanem szerves, tartalmi, egyenrangú része a tárgyalásnak és elemzésnek kifejtésnek*, akár az állam méretét, kiterjedését, szerkezetét és annak alakulását vizsgáljuk, akár a mennyiségi és minőségi jellemzőket vetjük össze és elemezzük. A disszertáció terjedelmi korlátai miatt a ténylegesen felhasznált alapadatoknak csak nagyon kis része, s az is általában sűrített formában kerülhetett itt bemutatásra. *A disszertációban 114 ábra és 37 táblázat szerepel, amely önmagában véve is tudományos értékkel bírva jellemzi a vizsgált több mint fél évszázadot.*

A disszertáció felépítése

A disszertációban, a *korábban vázolt keretek között és módszerrel, időbeni szerkezetben haladtam előre*, az állami szerepvállalás alakulását a második világháborútól kezdődően a 2007/2009-es válságig terjedően részletesen elemezve. A tények bemutatásával

és elemzésével párhuzamosan vizsgáltam a gazdaságpolitika és a gazdaságelmélet fejlődését és alakulását is.

Az első fejezet az *előzményeket, a második világháború előtti gyökereket* és fejleményeket mutatja be, beleértve az elméleti szálakat, gyökereket is. Utána végigkísérjük az *állami szerepvállalás kiteljesedését az 1970-es hetvenes évekig*. Ezzel összefüggésben megvizsgáltam, hogy *milyen típusok figyelhetők meg* Európában az állami szerepvállalást illetően. Elkülönítettem és jellemeztem a kontinentális európai országokat, az univerzális északi jóléti rendszereket, a dél-európai és a liberális államokat. Ezeket a csoportokat mindig jellemeztem a további tárgyalás során is az egyes témaköröknél.

A *hetvenes évek válsága, a világgazdasági átalakulás* új korszakot hozott az európai államok fejlődésében. Ez nehéz vajúdás volt, közel *két válságos évtized kellett ahhoz, hogy a kilencvenes években ismét új szakasz nyílhasson meg*. A nagy változások a közgazdasági és a gazdaságpolitikai gondolkodásban is új hangsúlyokat hoztak. Ezek fényében is *elemeztem a Great Moderation időszakát az ezredforduló körüli évtizedekre*. Ekkor már ki tudtam bővíteni vizsgálódásomat, s *olyan kevésbé feltárt területeket elemeztem részletesen, mint a közszektor teljesítménye és hatékonysága, az állam optimális és hatékony mérete, illetve az állam működésének minősége*.

Kiemelten kezeltem a fentiek során is azt az „örök” kérdést, hogy *a méret számít-e és hogyan az államnál?* Ez azért is kulcsfontosságú, mivel a kilencvenes évekre, szemben az elméleti iránymutatásokkal, az államháztartási centralizáció békeidőben korábban soha nem látott szintre emelkedett Európa-szerte. *A közszektorok ténylegesen kialakult nagyságát összevettem az optimálisnak tekinthetővel, illetve az általuk biztosított teljesítménnyel*. A kilencvenes évek egyik legfontosabb kihívásának az államháztartások konszolidálása bizonyult. Az erre adott különböző válaszokat, azok okait és következményeit is áttekintettem. Mindezek során a korábban kiemelt négy típus mellett immár a rendszerváltáson átesett *volt szocialista államok jellegzetességeit* is elemeztem. Ezen belül külön is, és részletesebben kitértem a visegrádi és a balti államok jellemzésére.

A disszertáció ezt követő fontos részében szintetizáltan vizsgálom az európai fejlett országok előtt álló feladatokat. Az ezredforduló körüli időszakban, Európában, az államháztartási centralizáció csökkentésének feladata összefonódott *két másik fenyegető kihívással*. Egyrészt az öregedő társadalmakban az *időskorú népesség előre látható növekedése* magával vonja az ilyen jellegű kiadások emelkedését. Másrészt a *világgazdasági globalizáció élesedő versenyében* a nagyvonalú jóléti rendszerek terhei, a magas adók jelentős versenyhátrányt okozhattak és okoznak az európai gazdaságoknak. *A három kihívás egyaránt*

az állami rendszerek racionalizálását, az ígérvények szűkítését, a kiadások és az adóterhek visszafogását igényelte. Az erősödő kihívásokra nagyon eltérő válaszok születtek az egyes országokban, országcsoportokban. Bemutattam, hogy voltak, akik kihasználták a Great Moderation biztosította szélcsendes kedvező korszakot a fenntartható jövő érdekében szükséges lépések megtételére, s voltak, akik éppen ellenkezőleg, a világgazdasági fellendülés és a nemzetközi likviditásbőség lehetőségeit arra használták, hogy a tovább evickéljenek egyre nehezebben fenntartható fiskális pályájukon.

Részletesen elemzésem a 2007/2009-es válságig vezettem végig, de röviden ez utóbbira is kitértem, összekapcsolva az új helyzetet a disszertációban vizsgált kérdéskörökkel. Elsősorban azokat a tanulságokat vettem számba, amelyek sokszor drámai módon, mint egy igazi, valóságos tesztpróba, minősítették a kitörés előtti időszak gazdaságpolitikáit, az államháztartások erősségét és minőségét a válság viharában. A recesszió megrázkódtatásai felszínre hozták a fiskális gyengeségeket, de megmutatták azt is, hogy mely országokban erős és hatékony az államháztartás. Ezek alapján az előttünk álló évtizedre vonatkozó néhány következtetést és következményt is számba vettem.

A disszertáció legfontosabb megállapításai

Hat évtized, egy kontinens és annak országai, tények, gazdaságpolitika és gazdaságelmélet összetett és összefonódó elemzésére vállalkozott a disszertáció. Természetesen rengeteg, önmagában is izgalmas és értékes kérdés és válasz került tárgyalásra a kifejtés során, de itt és most csak a legfontosabbakat foglalhatom össze, nyolc fő megállapítás köré csoportosítva.

I. TÉZIS

I./ A disszertáció sokoldalúan bizonyította, hogy a legfontosabb formális intézményt jelentő állam jellege, kiterjedése, működése és minősége ezer szálon összefügg az adott ország informális intézményeivel, szokásaival, értékeivel, történelmi és kulturális tradícióival. E hatás különösen a hosszú távú mozgásokban és tendenciákban érhető tetten.

I./A A formális és informális intézmények közötti közvetítő mechanizmus abból is fakad, hogy az *európai államok tömegdemokráciák*, így a kormányzatot, az állam gazdaságpolitikáját azok irányíthatják, akik erre a választásokon, a többség szavazataival, felhatalmazást kapnak. Ez azt is jelenti, hogy a *nyertes pártnak, politikusoknak a lakosság, a népesség igényeinek, preferenciáinak, értékeinek kell megfelelniük, vagy legalábbis a választóiknak ezt kell róluk feltételezni, hogy többségükben rájuk szavazzanak*. Az állami szerepvállalás történelmi kiterjedésénél is jól látható volt, hogy amint a választójog egyre szélesedett, egyre több igényt, érdeket, várakozást kellett kielégíteniük a kormányokat irányító politikusoknak (Buchanan–Wagner, 1977; Meltzer–Richard, 1981; Ricketts, 1988, 381–386; Lindert, 2004).

Az általunk vizsgált korszakra, a második világháború utánra, már *teljes körű volt a választójog* Európa vegyes gazdaságainak többségében, s a *társadalom egészét az egyre bonyolultabb mintázatú rétegzettségében* kellett a politikusoknak figyelembe venniük. Számos jóléti és szociális rendszer kiépítése történt meg az ötvenes és hatvanas években, amelyek finanszírozása az állami kiadások növekvő részét tette ki. Előmozdította a nagyvonalúságot az is, hogy *bevezetésüknél nagyon kedvező növekedési és foglalkoztatási helyzet volt a jellemző*, másrészt mert *a rendszerekbe zárt ígéretek egy része a jövőre szólt*, s költségei nem a kialakítás időszakát terhelték, hanem később jelentkeztek.

I./B. Ugyanakkor ezek az állami szolgáltatások és ígéretek jogilag, s ami még fontosabb, *mélyen ivódóan, tudatilag is beépültek a lakosság várakozásaiba és elvárásaiba* is. Ezért a választók elvárása az évtizedek folyamán mindig a bővülés irányába nyomta a politikusokat. Nagyon jelentős szerepe volt mindebben annak is, hogy *más országok példája is* hatott az emberek által igényelt állami feladatok szintjére és terjedelmére, és nyilván mindig a jobb helyzetet mutató minták hatottak erősebben. Az, *hogy ez a kölcsönhatásos kör a választók igényei és az azokat megnyerni igyekvő politikus között milyen erősségű, intenzitású és kockázatú volt, erősen függött az adott ország hagyományaitól, jellegzetes, domináló értékeitől*.

Egy olyan országban, amelyben hagyományosan erősek az *individuális értékek*, az öngondoskodás, mint például az Egyesült Királyságban, ez mérsékeltebb mértékű maradt, mint ahol *tradicionálisan is erős állami szerep* volt jellemző, mint például Németországban vagy a *szociáldemokrata hagyományú* Svédországban, ahol a kollektív szolidaritás évszázados gyökerű. Az állami szerepnövekedés másik oldalát,

az emiatt növekvő *adókat* tekintve is igen fontosak az informális szokások, hagyományok. Mennyire fogadják el az állampolgárok, veszik számba az azt fedező magasabb adókat és adókulcsokat. Milyen erős a fiskális illúzió és a potyautas mentalitás. A lakosság szociális összetétele, rétegződése, összetétele, társadalmi mintázata az elmúlt évtizedekben, számtalan ok miatt, lényegesen átalakult, ami összetett folyamatokon keresztül változó módon hat a fenti preferenciákra. Jó esetben egyensúly teremthető a növekvő igények igénylése, s azok terheinek viselése között, sokszor azonban, egyoldalúan, csak a kiterjedt igények tudatosodnak és manifesztálódnak. A finanszírozás módja és szintje tartósan összhangban kell hogy legyen a *lakosság igazságérzetével, értékrendjével*, mert különben előbb vagy utóbb olyan pártokat, politikusokat preferál, választ meg, akik ebben változást hoznak. Ha a gazdaságpolitika egésze tartósan *aszinkron* az állampolgárok értékeivel, hagyományaival, az az államnak, mint fontos formális intézménynek a *legitimitását is megkérdőjelezheti*, amely veszélyesen meggyengítheti annak erejét és hatékonyságát

I./C. Részletesen kifejtettük az elméleti elemzésünkben, hogy *önmagában a racionálisan döntő egyéni választóból kiindulva képtelenség ezeket a folyamatokat megmagyarázni*, éppen ezért igen fontos az intézmények és az emberek döntéseit magyarázó újabb elméletek bevonása. Valójában az ilyen *összetett, sokszor heterodox magyarázatok* adhatnak eligazítást abban is, amikor egy-egy országban vagy országcsoportban – az ottani választók és politikusok közötti interaktív folyamatok eredményeként – tartósan emelkednek a kiadások, s elmarad a másik oldal, a finanszírozás felelős számbavétele. Az ilyen kölcsönhatásos összjáték az államadósság emelkedésével a jövő generációra hárítja a terheket. Nyilván van olyan kultúra, amely ezt tartósan nem engedi meg, s van olyan is, ahol ez a szokás.

I./D. A fenti elemzési keretben helyezhető el az *állam méretével kapcsolatos néhány fontos megállapításunk* is. Ha egy társadalom mélyebb rétegeiben való összetett folyamatok egyik oldalról a közösségi javak és szolgáltatások nagyobb arányát, magasabb minőségét preferálja, illetve fontos hagyományos érték a szolidaritás, illetve mindezt áldozni is hajlandó az adófizetés oltárán, akkor itt *sokkal nagyobb lehet az állam optimális mérete, mint egy más értékrendű országban*. Ez természetesen időben változó preferenciarendszer mentén érvényesülhet, de az ilyen alaptendencia mélyen kell hogy gyökerezzen a társadalom értékrendjébe, hogy fenntartható legyen. Az is nagymértékben a formális és informális intézmények

összhangján múlik, hogy a *közszektor tényleges mérete milyen mértékben tér el az optimálistól*, valamint az is, hogy milyen a népesség és a politikusok korrigálási képessége, készsége, elszántsága, ha ez a rés túl nagyra nyílna.

II. TÉZIS

II./ A disszertációban bemutattam az állam és a piac közötti kapcsolat fontosságát. A modern vegyes gazdaság működésének egészében e kettő elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Nem lehet az állami szerepvállalás jellegét és hatását a piaci szférától függetlenül komplexen elemezni és megismerni.

II./A. *Ennek elméleti érvényességét is bemutattuk, éppen az intézményi közelítés segítségével, de összetettebb empirikus vizsgálatok is nagyon érdekesen és plasztikusan rávilágítottak erre.* Elméleti elemzésekben azt is láthattuk, hogy a mikroszféra, a piac oldaláról induló jellemzők vizsgálata is hasonló markáns országcsoportokat nevezett meg, mint amit mi is és mások is az állami szerepvállalás kapcsán kialakítottunk és bemutattunk. A piac szabadságát vizsgáló két átfogó nemzetközi összehasonlítás, a Fraser Intézet Economic Freedom of the World (Gwartney–Lawson, 2007, 2009) adatai, valamint a Heritage Foundation és a Wall Street Journal közös elemzése, a World Economic Freedom (Holmes-Feulner-O’Grady, 2008) egyaránt azt igazolta, hogy a piac jó működésében az államnak hangsúlyozott szerepe van. A gazdasági szabadság kétféle indexének elemzése, a különböző országcsoportok és országok összehasonlítása plasztikusan érzékeltette az új intézményi közgazdaságtan egyik alapvető megállapításának érvényességét, hogy a tulajdonjog és annak védelme, a jogbiztonság kulcsfontosságú a gazdaságok fejlődésében és előrehaladásában, a piac hatékony működésében. Az állam rossz működése, amit a legtöbb ilyen jellegű vizsgálatban a korrupció szintjével mérnek, magára a piacra is negatív hatással van. A kifejtett elméleti háttér és érvek, valamint a statisztikai elemzések egyaránt azt mutatták, hogy nem az állam nagysága, kiterjedése a legfontosabb az állam és a piac közötti viszonyt tekintve, hanem a kettő közötti összhang és szinergia minősége.

II./B. *A fenti összefüggések fontosságát mutatják a vizsgált országok fejlődéséből kirajzolódó tanulságok is.* Ha a piac és az állam közötti egyensúly

felborul, akkor az a fejlődési pályát rossz irányba terelheti. Egyértelműen bebizonyosodott ez *Svédországban* a kilencvenes évek elején, amikor az államháztartási centralizáció mértéke elviselhetetlenül magasra nőtt, s fájdalmas konszolidációt kellett végrehajtani, amely azonban sikeresnek bizonyult. De előfordulhat az ellenkezője is, mint a kétezres évek közepén a *balti államokban*, ahol a túlságosan visszafogott, igen passzív állam okozott makrogazdasági gondokat. Szintén az *állam és a piac közötti összhang, szinergia fontosságát* mutatják azok a tények, amelyek szerint az ebben élenjáró országokban a legfontosabb gazdasági célok, a növekedés üteme, az infláció, a munkanélküliség szintje, a külső és a belső egyensúly sokkal kedvezőbben alakulnak, mint ahol kettő közötti feszültség, a meg nem felelés a jellemző. Más vizsgálatok is jelzik, hogy a piac és az állam nem egymás ellen ható kategóriák, hanem éppen kiegészítik egymást. A kis nyitott gazdaságokban a nagyobb állami kiadások segíthetik a világpiacon alkalmazkodást, a külső kitettség és hullámvészítés belső hatásainak mérséklését és ellensúlyozását (Rodrik, 1998, 1028). Ez ismét egy adalék ahhoz, hogy az optimális állami méret egyrészt a piaci folyamatokkal, a gazdaság összteljesítményével összefüggésben értelmezhető, másrészt, hogy itt az optimalizálás éppen a nagyobb állam irányába hathat. Ez is azt jelzi, hogy a belső piac működéséhez és a globális versenyben való helytálláshoz egyaránt fontosak a jól működő nemzeti intézmények.

3. TÉZIS

III./ A harmadik lényeges eredménye a disszertációban összefoglalt elemzéseknek, hogy az állami szerepvállalást illető vetületben a korábbiaknál mélyebb, összetettebb képet kaptunk az Európán belüli is jellegzetes csoportokról, típusokról.

III./A. Természetesen a vizsgált csoportosítás önmagában nem volt új, hiszen lényegében egybeesett a szakirodalom által tükrözöttel, arra épített. Így mi is a kontinentális, univerzális/északi/skandináv, dél-európai és angolszász/liberális európai típusokat vizsgáltuk, illetve 1990 után, a rendszerváltást követően a volt szocialista országok közül a visegrádi és a balti államokat. E csoportok következetes elemzése, a disszertáció komplex vizsgálati szempontjain keresztül, a korábbiaknál szisztematikusabb, sokoldalúbb és mélyebb képet adott jellegzetességeikről.

Elméletileg fontos elem volt az informális és formális intézmények, valamint a piac és az állam közötti kapcsolat, szinergia vetületeiben való különbségek bemutatása és érzékeltetése is az egyes típusokat illetően.

III./B. A különböző csoportok, típusok létezése, közös vonásaik és jellegzetességeik azonosítása, különösen, ami az *informális intézményi szintre* vonatkozik, közvetetten azt is jelzi, hogy *ez utóbbiak igen hosszú történelmi, társadalmi és kulturális fejlődési folyamatban alakultak ki, amelyek eredete jóval megelőzte a mai nemzetállamok létrejöttét.* Ha Európa térképén beazonosítjuk az egyes típusok földrajzi és éghajlati kiterjedését, akkor általában nagyobb összefüggő területeket találunk, amelyek a régmúltban gyakran ugyanazon birodalom/királyság keretében is összekapcsolódtak. A klíma, a földrajzi adottságok eltérései még régebbi közös és megkülönböztető szokások, hagyományok eredetére is utalhatnak, mondjuk a skandináv és mediterrán népeken belül, illetve a két terület között.

III./C. Fontos eredmény volt az is, hogy a disszertáció *makroszintű közelítésében kapott tipizálás egybecsengett, összhangban volt a piaci folyamatok és szervezetek oldaláról felállított csoportosítással.* Az *összetettebb statisztikai összehasonlítások* is segítették a fenti megállapításokat. Ugyanakkor ezen elemzések révén képet kaptunk az egyes típusok közötti *mélyebb különbségekről is, többek között az állam optimális méretét, teljesítményét és hatékonyságát illetően.*

IV. TÉZIS

IV./ A disszertáció alapján negyedik megállapításunk arra vonatkozik, hogy az egyes országok közszektorának, állami szerepvállalásának elemzésénél igen fontos tényező, hogy milyen a tágabb és szűkebb világgazdasági környezet, intézményrendszer, amely külső feltételrendszert jelent a gazdaságpolitika és tágabban a nemzeti gazdálkodás számára. A külső feltételek térben és időben változó módon hatnak a kormányzati politika optimális irányára.

IV./A. Ez nemcsak *nemzetközi válságok* idején jelenik meg egyértelműen. Ezek persze fontos jelzőrendszerei, koncentrált dózisa a világgazdasági környezet lényegi változásainak, mint ahogy a 2007/2009-es válság viharában mindenki megérezhette, hanem „*békeidőben*” is. Részletes elemzésünkéből *két jellegzetes példát* érdemes most

kiemelni. *Az egyik Bretton Woods védett korszaka, a másik pedig a globalizált világgazdaság az ezredforduló körüli időszakban.* Sok oldalról elemeztem az értekezésben, hogy *a nemzetközi tőkemozgások felszabadulása és globalizációja* mennyire megváltoztatta az egyes nemzeti kormányok fiskális politikájának lehetőségeit és feltételrendszerét a két időszak között. Az államadósságok finanszírozása is egész más kockázati elemet jelent, ha azt az állam által szabályozott belső pénzügyi piacokról finanszírozhatják, mint az ötvenes és hatvanas években, vagy a nemzetközi pénzpiac diktálta feltételekkel kell ugyanezt megtenniük. Alapvető különbség volt az is Európa országai számára, hogy az ötvenes és hatvanas években a hidegháború, az ezredforduló környékén a globális világgazdasági verseny jelenti a fenyegető külső kihívást.

IV.B. Természetesen maguk a nemzeti államok is egészen más jellemzőkkel bírtak a két említett időszakban. Ez még összetettebb és bonyolultabb feladatot adott az összehasonlító elemzésnél, hiszen *más belső jellemzők párosulnak gyökeresen átalakult világgazdasági környezettel.* A disszertációban a *belső és külső tényezők kölcsönhatásos mozgásába helyezve elemeztem az állami szerepvállalás európai alakulását az elmúlt évtizedekben.* A külső tényezők változása természetesen nem egyformán érinti az egyes országokat és országcsoportokat, hiszen azok között jelentős különbségek vannak, ezért belső hatások és következmények is eltérőek lehetnek. Egy nagyméretű zárt gazdaságot nyilván egészen másképpen érintenek a jelentős külső változások, mint egy kicsi, nyitott országot.

IV./C. *A követett gazdaságpolitikának a külső hatásokat is integrálnia kell, ha sikeres akar lenni. Az erős, jó minőségű belső intézményekkel rendelkező gazdaságok általában könnyebben tudnak megfelelni a külső kihívásoknak.* A globalizáció problémái erősen „intézményfüggőek” – nem elég, ha átláthatóbbak a törvények és világos a szabályozás – de a megoldás hatékonyabb államot, erős magánintézményeket, valamint a közszektor és a magánszféra közötti termékeny kapcsolatot kíván. Vagyis mindazt az intézményrendszert, amely becsatornázza, lehetővé teszi a kölcsönhatások érvényesülését. A globalizációs nyomás – paradox módon – éppen felerősíti a nemzeti, lokális intézmények jelentőségét (Rodrik, 1998; Weiss, 1998; Weiss, 2003a).

IV./D. *Mindezt az empirikus elemzésekkel is sikerült igazolni a disszertációban.* Az országok belső intézményi működésének minőségét felmérő és

összehasonlító Worldwide Governance Indicators (WGI, 2011) és a más közelítésben és módszertannal készült, a *világgazdasági versenyképességet* mutató World Economic Forum Global Competitiveness Report (WEF, 2010-2011) értékei között igen szoros korreláció áll fenn. *Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi piacokon való jó helytállásban döntő a belső intézmények, az állam minősége is.* Egyben ez cáfolja azt az elterjedt, leegyszerűsített vélekedést is, hogy a minél kisebb állam szolgálja a globális versenyben való helytállást. *Egyaránt jó minőségű, hatékonyan működő és optimális méretű állam szükséges mind a jó belső működéshez, mind a világpiaci sikerekhez.* A két közelítésben támasztotta követelmények éppen hogy nincsenek ellentmondásban, de egy irányba mutatnak, egymást erősítik.

IV./E. A disszertáció országokra vonatkozó komparatív elemzései másik oldalról is bizonyították a fentieket. *Azt láthattuk, hogy a kevésbé erős intézményekkel, kormányzati teljesítménnyel jellemezhető országok igen sérülékenyek, ahogy azt különösen – de nem kizárólagosan – a válságokban érzékelhetjük.* A nemzetközi kihívások a gyengén teljesítőknél sajátos konfliktushelyzetet eredményezhetnek. *A kormányzatok viselkedését, költekezési hajlandóságát ekkor már nemcsak nemzeti választóik, hanem a nemzetközi pénzpiac szereplőinek „szavazata” és bizalma befolyásolja.* Ez a két hatás fellendülésben, likviditásbőségben éppen hogy *erősíti egymást, ami persze még nagyobb bajhoz vezethet majd a jövőben.* Ilyenkor ugyanis könnyű külföldi hitelből finanszírozni a költekezést, mint ahogy Magyarországon mind a hetvenes, mind a kétezres években történt, vagy sokszor több dél-európai országnál is. *Válságban azonban feloldhatatlannak tűnő ellentétbe kerülhet a kettő. Ha a hitelezőkre hallgatnak, az a kormányok bukását eredményezheti, ha a választóikra, az meg államcsődhöz vezethet.* Jól érzékelhető ez a harapófogó-helyzet napjaink válságba került országainál is. A nemzetközi pénzvilág természeténél fogva hideg és racionális, a választók azonban már sokkal kevésbé. Hiába magyaráznák el nekik, hogy az ő korábbi magatartásuk, elvárásaik is lényeges szerepet játszottak a kialakult helyzetben, utcára vonulva vagy a szavazófülkében a politikusukat büntetik.

IV./F. *A globalizációval való kölcsönhatásban a belső, nemzeti intézményrendszerek, közülük az állam szerepét egyfajta immunrendszerként is elképzelhetjük, amely a környezethez való alkalmazkodást is segíti és teszi lehetővé.* Minél változóbb, minél több kihívást hordozó a körülöttünk levő világ, annál fontosabb a szerepe. *Az immunrendszer és a minket körülvevő világ között*

kölcsönhatás van, a belső védekezés mechanizmusa célzott, környezetfüggő. Sokszor elzárkózással, bezárkózással próbáljuk magunkat védeni a veszélyektől, de ez csak ideig-óráig segíthet, hiszen előbb vagy utóbb ki kell lépünk a környező világunkba, vagy az jön be hozzánk, s akkor teljesen védtelenek leszünk. Ugyanakkor más környezet másfajta védekező mechanizmusokat igényel, más korszakok más intézményeket. A mai kiterjedt globalizáció újabb és újabb kihívásokkal szembesíti a nemzeti államokat, amellyel csak erős belső immunrendszerrel, formális intézményekkel lehet megbirkózni, amelyek ugyanakkor tudnak alkalmazkodni is.

V. TÉZIS

V./ Az ötödik fontos megállapítás, hogy a tér és az idő megkerülhetetlen koordináták az állami szerepvállalás elemzésében. Ez a két dimenzió végigkísérte kifejtésünket mind a tények és tendenciák bemutatásánál, mind a gazdaságpolitika és a gazdaságelmélet mozgásainak felvázolásánál.

V./A. Lényegében a korábbi négy állítás is strukturált a tér és az idő mentén, egyfajta hálóként mindegyiknél jelen van a tér és az idő dimenziója. Számtalan példa mutatja a disszertációban is, hogy ennek a két dimenzióknak témánkat illetően milyen lényegi jelentősége van. *Ami, akár ugyanabban az időszakban is, az egyik országban hatásos, az egy másikban végzetes is lehet. De időben kitekintve is láthatjuk, hogy más korszakokban, ugyanabban a gazdaságban egészen más intézmények és gazdaságpolitika lehet a sikeres és hatékony.* Több mint hat évtized, s egy kontinens volt vizsgálatunk tárgya. Ez bizony igen jelentős minta, s jól mutatta a tér és az idő fontosságát.

V./B. Az idődimenzió mentén az egyik legfontosabb eredménye a disszertációnak *a második világháború utáni szakaszok elkülönítése és a témánkat érintő jellegzetességeinek bemutatása.* A hetvenes évek válságáig terjedő negyedszázad után két válságos évtized következett. *Részletesen bemutattam, hogy a hetvenes és a nyolcvanas években a közszektor kiterjedését jellemző tendenciák sajátosan alakultak, s jelentősen eltértek az állam visszaszorulását, visszaszorítását hirdető és deklaráció elméleti és gazdaságpolitikai állításoktól és irányzatoktól.* A kilencvenes évek elejétől a 2007/2009-es válság kitöréséig tartó harmadik szakasz a

Great Moderation nyugalmát hozta a felszínre, de valójában egyszerre kellett (volna) szembenézni az előző időszakban kialakult fiskális helyzet konszolidációjával, valamint az Európát belülről fenyegető demográfiai kihívás és a kívülről ható globális világgazdasági verseny szorításával. Ismét új helyzetet teremtett és új időszakot nyitott meg a 2007/2009-es válság.

V./C. A tér dimenziójában pedig az egyik legfontosabb eredmény az európai állami szerepvállalás. az „Európai Modell” általános elemzése, kiterjedésének, mértékének, jellegének részletes bemutatása, amely különösen fontos elem a világgazdaság más centrumaival, az Egyesült Államokkal és Ázsiával való összevetésben

V.D./ *Az Európán belüli országcsoportok részletes, az egész időszakot átölelő vizsgálata következetesen végigvitte a disszertáció logikáján a térbeli dimenziót, közelítést. A kontinentális, az univerzális/északi, a déli és a liberális csoportok sajátosságait bemutattam az elmúlt hat évtizedre, s azon belül kitértem az egyes államokra is, hiszen az egyes típusokon belüli különbségek, illetve az egyedi országsorsok is igen fontos tanulságokkal szolgálnak. Végül még ki is tekintettünk az előttünk álló időszak néhány fő fiskális kihívására. Így bizonyos kérdéskörökben, tendenciákban közel évszázados perspektívánk volt.*

VI.. TÉZIS

VI./ *A hatodik, az előzőkkel szorosan összefüggő és azokra is épülő megállapítás a disszertáció alapján, hogy az állam szerepének, méretének, kiterjedésének alakulása, a tényleges gazdaságpolitika nem írható le tiszta gazdaságelméleti irányzatokkal és modellekkel.*

VI./A. *Vizsgálataim azt mutatták, hogy az éppen uralkodó gazdaságelmélet hatása általában nagyon közvetett és időben késleltetett. A közgazdasági elméletek szerepe természetesen fontos, de csak sok áttételen keresztül érthetjük meg a gazdaságpolitikára gyakorolt hatását. A gazdaságelmélettel foglalkozva vázoltam azt a két régóta létező, nagy elméleti folyamat, amelyek közt a fő választóvonal éppen az állam szerepének megítélése. Mindkét áramlatban számtalan irány, iskola, felfogás figyelhető meg; s nagyon sok kérdésben korántsem egységesek. Mégis, megfigyelhető egyfajta intervencionista irány, amelyet legtöbbször John Maynard Keynes nevéhez*

kötnek, s gyakran, sokszor ok nélkül, keynesizmusnak neveznek. Illetve jól kivehető egy másik áramlat, amely a piac erőit tekinti fontosnak, s az állami szerepvállalást visszaszorítaná és minimalizálná. A 20. század második felében legtöbbször Milton Friedman és Friedrich Hayek neve fémjelezte ezt az irányt.

VI./B. *Ezek a nagy áramlatok korszakonként más és más szerepet kaptak, s ez visszahatott a gazdaságpolitikára is, igaz késleltetett módon és sokszor eklektikus keveredésben.* A hetvenes évekig kétségtelenül az *intervencionalista irány* volt az uralkodó Európában, de nem Keynes elmélete miatt, hanem a disszertációban leírt igen összetett, történelmi, társadalmi, politikai, technológiai és technikai folyamatok eredőjeként. Mint bemutattam *az ötvenes és a hatvanas évekre, az akkori gazdaságpolitika valójában messze nem felelt meg Keynes elméletének.* Már csak azért sem, mert mély válság helyett a gazdasági fellendülés aranykorszakát hozták ezek az évek. Az állam szerepe nőtt, a gazdaságpolitika aktív volt ebben, de ezt korántsem az általános elmélet olvasása eredményezte. Ahogy kifejtettem, a hatalom megszerzésében és megtartásában érdekelt politikusoknak a szavazatok többségét kell megszerezniük, ezt elérve irányíthatják az állam működését, a mindenkori gazdaságpolitikát, s ebben sajnos gyakran a szavazók megnyerése, a „költekezés gazdaságtana” lehet az iránytű, szemben a mélyebb elméleti megfontolásokkal

Éles fordulat, *paradigmaváltás következett be a közgazdasági gondolkodás fő irányában* a hetvenes és nyolcvanas években, a válságos évtizedekben, amit Milton Friedman 1976-os és Friedrich Hayek 1974-es közgazdasági Nobel-díja is jelzett. *Ehhez hozzájárult az is, hogy – a korábbi felfogás alapján – az aggregált kereslet növelésére irányuló gyakorlati gazdaságpolitikai lépések részben hatástalanok, részben kimondottan károsak voltak.* A hetvenes években megjelenő *stagfláció megrengette a korábbi fő elméleti állítások egy részének érvényességét.* Ez egyrészt kudarcot is jelentett a gazdaságelmélet szakma számára, s bizonyos elméleti űrt és válságot is eredményezett, másrészt azonban a *közgazdasági elméletre inspiráló hatással is volt az új helyzet, s új irányokban indultak meg a kutatások.*

VI./C. A hetvenes és a nyolcvanas években az inga átlendült, s *uralkodóvá váltak a piac szerepét előtérbe helyező, és az állam visszaszorítását hirdető közgazdasági nézetek.* De mint sokoldalúan bemutattam az értekezésben, számtalan ok következtében *az európai gazdaságokban és gazdaságpolitikákban éppen ennek az ellenkezője következett be, ment végbe – az állam szerepe tovább nőtt.* A nyolcvanas

évek végére, a kilencvenes évek elejére, a közgazdasági elmélet akkori általános irányával éles ellentétben, a közszektor kiterjedése békeidőben soha nem látott mértékűre bővült.

Ugyanakkor, *ha késleltetve is, azonban az elmélet ismét visszahatott a gazdaságpolitikákra is*. A korábbi, sokszor leegyszerűsített receptek kudarca az egyik oldalról, s az infláció leszorításának gyakorlati szükségszerűsége a másik oldalon fogékonnyá tette a döntéshozókat némi önkorlátozásra. Finn E. Kydland és Edward C. Prescott által bemutatott *dinamikus inkonzisztencia* (Kydland–Prescott, 1977) feltárta, hogy egy adott időpontban hozott optimális döntés, az annak hatására bekövetkező folyamat önmozgásainak következtében, a későbbiekben már nem lesz a döntéshozók számára optimális, s megváltoztatják azt. Ezzel azonban elvész a gazdaságpolitika hitelessége, a piaci szereplők, az emberek már nem hisznek benne, s így az erőtlenné és hatástalanná válhat. *Mindez az eseti, diszkrecionális jellegű döntéseken alapuló gazdaságpolitika ellen hat, s kiemeli, megerősíti a szabálykövető politikák, s az ezt biztosító intézmények fontosságát*. Azt láthattuk a vizsgált hat évtizedre, hogy *az uralkodó gazdaságelméleti irányzat általában közvetetten és késleltetve befolyásolta a tényleges gazdaságpolitikát, s arra a többi, korábban tárgyalt tényezővel együttesen, azokkal kölcsönhatásban hatott*. Sokszor *aszinkron* hullámvázis figyelhető meg a közvetetten összekapcsolódó közgazdaság-tudomány és a gazdaságpolitika között.

VI./D. Sajátos helyzet alakult ki az ezredforduló körüli évtizedekre. *A monetarizmus és a keynesizmus sokszor éles elméleti csatározásai ellenére a 20. század utolsó évtizedeiben egyfajta szintézis alakult ki a gazdaságelméleti felfogásokban*. A sok kérdésben alapvetően ellentétes felfogások közös platformja a módszertani kérdések előtérbe kerülése, a formalizált tárgyalásmód preferált fejlesztése lett. *Ennek a konszenzusnak azért néhány alapvető elve „átszivárgott” a gazdaságpolitikákba is, elsősorban azért, mert egybeestek a hetvenes éveket követő válságos évtizedek keserves tanulságaival, illetve a korábban vázolt tényezők is ilyen irányba hatottak*. Megerősödött az intézmények, a szabálykövető gazdaságpolitika fontosságába vetett meggyőződés. Ezek vezettek, sok helyen, de nem mindenütt, a kiegyensúlyozottabb állami gazdálkodáshoz, a monetáris politika függetlenedéséhez, valamint a fiskális szabályrendszerek megjelenéséhez. A fejlett országok gazdaságpolitikai gyakorlatát egyfajta heterodox, szellemében neoliberális, de egyben

ugyancsak pragmatikus OECD-konszenzus jellemezte, amely a kilencvenes évek Great Moderation időszakában is testet öltött.

VI./E. Különös jelentőséget ad az e korszak mögött meghúzódó tényezők és okok jobb és alaposabb megértésének az, *hogy a 2007/2009-es válság hatására szinte pillanatok alatt összeomlott a megelőző 15 év számtalan eredménye. Ez különösen szembeűnő volt az államháztartás területén, extrém deficitekkel és békeidőben soha nem látott adóssághegyekkel. Jól tudjuk évszázados gazdaságtörténeti tapasztalatokból és különösen Schumpeter munkáiból, hogy fellendülés és válság szorosan és ezer szálon összekapcsolódnak. Nem kétséges, hogy ha majd évtizedek múlva visszatekintve elemzik korunkat, akkor a Great Moderation és 2007/2009-es válság és annak következményei között több kapcsolatot fognak feltárni, mint amit most érzékelti tudunk. Azonban már most látható, hogy a pénzügyi globalizáció és innováció, az információs forradalom, a gazdaságpolitika lazasága, a szabályozás hiányosságai, a világgazdasági erőviszonyok átrendeződése átível mind a két korszakon.*

VII.. TÉZIS

VII. A 2007/2009-es válság kezelésénél a kormányzatok mind az elmélet, mind a történeti tanulságok, de még a gazdaságpolitikai gondolkozás ezredforduló körül kialakult alapelveit is semmibe véve cselekedtek. A fejlett országok gazdaságpolitikusi villámgyorsan, elfeledve a végbement közgazdasági paradigmaváltást, reflexszerű keynesista intézkedésekkel, az aggregált kereslet állami növelésével válaszoltak a válságra. Leginkább talán az 1929/1933-as nagy válság megisméűlődsétől való rettegés dominált a rövid távú kapkodó intézkedéseknél. Eközben a felelős döntéshozók ezeknek a jövőbeni következményeit meg sem próbálták számba venni. Ugyanakkor a válság kitörése felszínre hozta mind a gazdaságelmélet, mind a gazdaságpolitika évtizedes mulasztásait, hiányosságait.

VII./A. *A keynesista ihletésű kormányzati intézkedések következtében, példátlanul rövid időszak, három év alatt, békeidőben soha nem látott szintre nőttek az államadósságok. Ennek egy része nem közvetlenül az államháztartások helyzetéből fakadóan alakult ki, hanem a pénzügyi válságban megingott nemzeti bankrendszerek*

kimentéséből, a magánveszteségek közösségi finanszírozásából eredt. Ehhez járul hozzá az előzőeken túlmenően az Egyesült Államok Milton Friedman szellemét követő *expanzív monetáris politikája*, a pénzmennyiség mértéktelen bővítése pedig újabb oldalról fenyegeti a következő időszak gazdasági helyzetét, s nemcsak az országon belül, hanem az egész világgazdaságot érintően.

A közgazdasági elmélet alaptételeit az Atlanti-óceán mindkét partján pillanatok alatt söpörte el a válság vihara a döntéshozók látóköréből. *De attól azok még érvényesek maradtak, ahogy napjainkban ezt egyre inkább érzékelhetjük.* A döntéshozók nem igazán vették figyelembe, hogy 2007/2009-ben *mind a belső, mind a külső körülmények alapvetően eltértek a húszas és harmincas évektől, de a hetvenes évtizedétől is.* A nemzeti kereteket már régen kinőtt *globális pénzügyi rendszer* körülményei között, a válságkezelés mellékhatásként kialakult hatalmas adósságok, amelyeknek jelentős részét nem a hazai megtakarítók fedezik, ma még igazán be nem látható problémákat okozhatnak. Itt sok feltörekvő országnál az államadósság mellett a jelentősen megnőtt magánadósságok egy része is a nemzetközi pénzpiacokról finanszírozódik, ami szintén növeli a kockázatokat és a bizonytalanságot.

VII./B. *A globalizált nemzetközi pénzügyi rendszer körülményei között a példátlan mértékű adósságválság a nemzeti államok nagyfokú és mélyülő függését vonja maga után.* Az ötvenes és hatvanas évek Bretton Woodson alapuló, szabályozott és zárt rendszeréhez képest, amikor az államadósság finanszírozása döntően a nemzeti jövedelemtulajdonosok közötti átstrukturálódást jelentett, és az *állam kiemelt, privilegizált helyzetben volt*, napjainkra gyökeresen megváltozott a helyzet. Az államadósság jelentős részének külföldről való finanszírozása esetében *a legtöbb ország immár egyszerű „kérelmező”, kitéve a hitelező megítélésének és feltételeinek, a nemzetközi pénzpiac várakozásainak.* Csak *a nagy gazdasági teljesítményű, jelentős belső megtakarítással és kezelhető államadóssággal rendelkező államok* jelentenek ez alól, kisebb vagy nagyobb mértékben, *kivételt.*

VII./C. *A mostani válság minden eddiginél markánsabban kiemelte, és megerősítette a disszertációban korábban bemutatott összefüggéseket. Igen plasztikusan azt is, hogy a külső, nemzetközi környezet lényeges meghatározója az országokon belüli fiskális folyamatoknak, lehetőségeknek, követendő és követhető gazdaságpolitikának.* Továbbá bemutattam, hogy a válságban azok az országok sérültek legjobban, amelyek a korábbi, kedvező időszakban sok mindent

elmulasztottak a fiskális politika, a strukturális reformok területén. Ahol gyengék és rossz minőségűek voltak a belső intézmények, a tényleges államháztartási centralizáció jelentősen eltért az optimális méretűtől, azok kerültek a 2007/2009 válság hatására a legnagyobb bajba. Számos állam azonban, amely kihasználta a Great Moderation időszakát fenntartható fiskális pozíciója kialakítására, intézményei megerősítésére, a jó kormányzás gyakorlatának elmélyítésére, azok jól állták a válság „tisztítótűzét”. A 2007/2009-es válság nem hogy cáfolta volna a disszertációban vizsgált több mint fél évszázad tanulságait, hanem sok oldalról megerősítette azokat.

VII./D. A disszertációban bemutattam, hogy már az ezredforduló körüli évtizedekben *három nagy kihívással kellett az európai államoknak szembenézniük. A kilencvenes évek elejére békeidőben példátlan mértékűre nőtt államháztartási centralizáció csökkentésének feladata összefonódott két másik fenyegető kihívással. Egyrészt az öregedő társadalmakban az időskorú népesség előre látható növekedése magával vonja a nyugdíj és az egészségügyi kiadások emelkedését, méghozzá az aktív, adózóképes népesség csökkenése mellett. Másrészt a világgazdasági globalizáció élesedő versenyében a nagyvonalú jóléti rendszerek terhei, a magas adók jelentős versenyhátrányt okozhattak és okoznak az európai gazdaságoknak. A három kihívás egyaránt az állami rendszerek racionalizálását, az igérvények szűkítését, a kiadások és az adóterhek visszafogását igényelte, igényli.* Mint bemutattam, a Great moderation időszakában kevés ország tudott e hármas feladattal sikeresen megbirkózni. Ugyanakkor a 2007/2009-es válság csak a figyelmet terelte el ezekről, - átmenetileg, - és a következő évtizedekben ezek még nehezebben megoldható helyzetbe hozhatják az államháztartásokat. Ehhez adódik hozzá immár negyedik összefonódó kihívásként a válságkezelés következtében kialakult adósságtömeg, megugrott deficitek. Mindez negatív spirálba kerülhet a kulcsfontosságú gazdasági növekedéssel. Az európai kormányzatok zöme feltehetően évtizedeken áthúzódó válságos időszak elé nézhet a 21. század első felében.

Hivatkozások

Acemoglu, Daron (2007) A gazdasági fejlődés gyökerei. Válogatás Daron Acemoglu munkáiból. Budapest, Rajk László Szakkollégium – Ráday Könyvesház.

Acemoglu, Daron (2009) Introduction to Modern Economic growth. Princeton, Princeton University Press.

Akerlof, George A. (2005) Explorations in Pragmatic Economics, Oxford–New York, Oxford University Press.

Akerlof, George A. – Shiller, Robert J. (2011/2009) Animal Spirits. Avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban. Budapest, Corvina Kiadó Kft.

Akerlof, George A. – Kranton, Rachel E. (2010) Identity Economics. How Our Identities Shape Our Work, Wages, and Well-Being. Princeton, NJ., Princeton University Press.

Antal László (2009) A hosszú menetelés. (A fiskális politika fordulatai és hatása az ezredforduló után). In: Muraközy László (szerk.) A jelen a jövő múltja. Járatlan utak és járt úttalanságok. Budapest. Akadémiai Kiadó. 69–98. oldal.

Aoki, Masahiko (2001) Toward a Comparative Institutional Analysis, Boston, MA., MIT Press.

Becker, Gary S. (1992) The Economic Way of Looking at Life. Nobel Prize Lecture, December 9. Stockholm

Buchanan, James M. - Tullock, Gordon (1962) The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. Ann Arbor, MI., University of Michigan Press.

Buchanan, James M. - Wagner, Richard E. (1977) Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes. New York – London, Academic Press Inc..

Clark, Colin (1970) Starvation or Plenty. New York, Taplinger Publishing Company.

Clark, Colin (1937) National Income and Outlay. London, Macmillan

Clark, Colin (1957/1940) The Conditions of Economic Progress. London, Macmillan.

Csaba László (2006) A fölemelkedő Európa. Budapest, Akadémiai Kiadó

Csernok Attila – Ehrlich Éva – Szilágyi György (1975) Infrastruktúra. Korok és országok.

Gerschenkron, Alexander (1984/1962) A gazdasági elmaradottság – történeti távlatból. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

Greif, Avner (2006) Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval Trade. Cambridge – New York, Cambridge University Press.

Gwartney, James – Lawson Robert (2007) Economic Freedom of the World. 2007 Annual Report. Vancouver, Fraser Institute.

Gwartney, James – Lawson Robert (2009) Economic Freedom of the World. 2009 Annual Report. Vancouver, Fraser Institute.

Hayek, Friedrich A. (1960) The Constitution of Liberty. London, Routledge and Kegan Paul.

Hayek, Friedrich A. (1979) Law, Legislation and Liberty. Vol. 3. The Political Order of a free People. Chicago, University of Chicago Press.

Hayek, Friedrich (1995) Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Hibbs, Douglas A. Jr. (2001) The Politicization of Growth Theory. *Kyklos*, Vol. 54. No.2–3. 265–286.

Hirschman, Albert O. (1970) Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline In Firms, Organizations, and States. Cambridge, MA., Harvard University Press.

Hodgson, Geoffrey M. (1988) Economics and Institutions. A Manifesto for Modern Institutional Economics. Cambridge, Polity Press.

Hodgson, Geoffrey M. (2006) What are Institutions? *Journal of Economic Issues*, Vol. XL. March, 1–25.

Holmes, R. Kim-Feulner, J. Edwin- O’Grady, Mary Anastasia (2008) Index of Economic Freedom. Washington D.C. – New York, The Heritage Foundation – The Wall Street Journal.

Jánosy Ferenc (1975/1973) A Gazdasági fejlődés trendvonaláról. 2. bővített kiadás. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Juglar, Clement (1862) Des Crises commerciales at leur retour périodique en France, en Angleterre et aux États-Unis. Paris, Guillaumin.

Kahneman, Daniel – Tversky, Amos (1979) Prospect Theory. An Analysis of Decisions under the Risk. *Econometrica*, 47. évf. 2. sz. 263–291.

Kahneman, Daniel (2002) Maps of Bounded Rationality. A Perspective on Intuitive Judgment and Choice. Nobel Prize Lecture, December 8., Stockholm.
http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2002/kahnemann-lecture.pdf

Kondratyev, Nikolai D. (1935) The Long Waves in Economic Life. The Review of Economic Statistics, Vol. 17. No. 6. November, 105–115.

Kuznets, Simon (1966) Modern Economic Growth. Rate, Structure, and Spread. New York, Yale University Press.

Kuznets, Simon (1971) Economic Growth of Nations. Total Output and Production Structure. Cambridge, MA., Harvard University Press.

Kydland, F. and E. Prescott (1977) Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans. Journal of Political Economy, Vol. 85, 473–490.

Lindert, Peter H. (2004) Growing Public. Social Spending and Economic Growth Since the Eighteen Century. Cambridge–New York, Cambridge University Press.

Maddison, Agnus (2001) The World Economy. A Millenial Perspective. OECD, Development Centre Studies. Párizs, OECD

Maddison, Agnus (2003) The World Economy. Historical Statistics. OECD, Development Centre Studies. Párizs, OECD

Maddison, Agnus (2006) Monitoring the World Economy. Párizs, OECD

Meltzer, Allan H. – Richard, F. Scott (1981) A Rational Theory of the Size of Government. The Journal of Political Economy, Vol. 89, No. 5., October, 914–927.

North, C. Douglass (1990) Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press.

North, C. Douglass (2005) Understanding the Process of Economic Growth. Princeton, NJ., Princeton University Press.

Olson, Mancur (1965) The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups. Cambridge, MA. – London, Harvard University Press.

Olson, Mancur (1987/1982) Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Ricketts, Martin J., szerk. (1988) Neoclassical Microeconomics. London – NewYork, Edward Elgar Publishing.

Rodrik, Dani (1998) Why Do More Economies Have Bigger Governments. Journal of Political Economy, Vol. 106. No. 5. October, 997 – 1032. oldal.

Saint-Paul, Gilles (2000) The New Political Economy. Recent Books by Drazen and Persson and Tabellini. Journal of Economic Literature, Vol. 38. No. 4. 915–925.

Schumpeter, Joseph A. (2005/1939) Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. Mansfield Center, CT., Vol. I–II. Martino Publishing.

Selten, Reinhard (1998) Features of Empirically Observed Bounded Rationality. European Economic Review, Vol. 42, No. 2–3, 413–436.

Stone, Richard (1986/1984) The Accounts of Society. Nobel Memorial Lecture 1984. Journal of Applied Econometrics, Vol. 1., No. 1. 5–28.

Wagner, Adolph (1883) Finanzwissenschaft, part I, 3rd Revised Edition, Leipzig.

Wagner, Adolph (1911) Staat in nationalökonomischer Hinsicht. In: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Volume 7, Jena, Fischer, 727–739.

WEF (2010–2011) World Economic Forum Global Competitiveness Report.

<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/index.htm>

WGI (2011) Worldwide Governance Indicators. Washington D. C. World Bank Institute, <http://www.govindicators.org/>

Williamson, Oliver E. (2000) The New Institutional Economics. Taking Stock, Looking ahead. Journal of Economic Literature, Vol. 38. September, 595–613.

Az értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

Könyv

Muraközy László: Már megint egy rendszerváltás – Történelmi tanulságok és tanulatlanságok. Competitio Könyvek 2. Debrecen, 2004, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. 158 oldal. (<http://mek.niif.hu/05500/05594/05594.pdf>)

Muraközy László: Yet Another Change of System – What Can be Learnt from History and What Cannot. Competitio Könyvek 3. Debrecen, 2004, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. 72 oldal.

Tudományos közlemények magyar nyelven

Muraközy László: Hazánk költségvetéséről - nemzetközi összehasonlításban. Pénzügyi Szemle, 1985. 10. 745-754. oldal.

Muraközy László: A tőkés országok költségvetése a második világháború után. Közgazdasági Szemle, 1986. 4. 422-434. oldal.

Muraközy László: Gondolatok a költségvetés bevételeiről és kiadásairól. Pénzügyi Szemle, 1987. 4. 278-285. oldal.

Muraközy László: A lakosság és a költségvetés. Elvonás - juttatás – redistribúció. Közgazdasági Szemle. 1987. 7-8. 828-841. oldal.

Muraközy László: Milyen a magyar költségvetés. Közgazdasági Szemle, 1989. 2. 480-492. oldal

Muraközy László: Az államháztartás a kilencvenes évek Magyarországon. Közgazdasági Szemle, 1992. 11. 1050-1066. oldal.

Muraközy, László: A történelmi puzzle – Szellemi társasjáték Csaba Lászlóval. Competitio, 2006. 3. 67-82. oldal.

Muraközy László: Magyarország felemelkedése és hanyatlása. Közgazdasági Szemle, 2008. 2. 149 – 168. oldal.

Muraközy László: Állam és piac Magyarországon. Közgazdasági Szemle, 2009. 3. 270-288. oldal.

Muraközy László: Válságok állama – államok válsága. Közgazdasági Szemle 2010. 9. sz. 779 – 797. oldal.

Muraközy László: Összefonódó költségvetési kihívások a 21. század Európájában. Közgazdasági Szemle, 2011. 7-8. 592 – 618. oldal.

Könyvfejezet

Muraközy László: Fecseg a felszín és hallgat a mély. A jelen a múlt jövője és a jövő múltja. In: Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában. Budapest, 2007. Akadémiai Kiadó, 9-47. oldal.

Muraközy László: Álmaink állama – államaink álma. In: Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában. Budapest, 2007. Akadémiai Kiadó, 80-130. oldal.

Muraközy László: Jelen a jövő múltja. In: Jelen a jövő múltja. Járatlan utak – járt úttalanságok. Budapest, 2009. Akadémiai Kiadó, 17-68. oldal.

Muraközy László: Állam és gazdasági szabadság. In: Jelen a jövő múltja. Járatlan utak – járt úttalanságok. Budapest, 2009. Akadémiai Kiadó, 99-161. oldal.

Muraközy László: Fenntartható-e a fenntarthatatlan "fejlődés"? In: Válságban és válság nélkül. Budapest, 2010. Akadémiai Kiadó, 9-40. oldal.

Muraközy László: A magyar Galápagos. Ösztön és értelem között. In: Válságban és válság nélkül. Budapest, 2010. Akadémiai Kiadó, 85-154. oldal.

Muraközy László: Vissza a jövőbe. Nincs királyi út. In: 20 év múlva. Vissza a jövőbe. Budapest, 2011. Akadémiai Kiadó, 11-40. oldal.

Muraközy László: Történelmi „Déjà vu”. Válságok és államok. In: 20 év múlva. Vissza a jövőbe. Budapest, 2011. Akadémiai Kiadó, 69-148. oldal.

Tudományos közlemények idegen nyelven

Muraközy László: What is the Hungarian Budget Like? Acta Oeconomica, 1989. 1-2. pp. 221-236.

Muraközy László: performance and Efficiency of Governments in OECD Countries – Experiences of The Great Moderation Period. Acta Oeconomica, 2012. 2. (megjelenés alatt)

Muraközy László: Freedom of the Markets versus Good Governance. Experiences in Central Europe. Competitio, 2010. 2. pp. 35-61.

Muraközy László: The Centrally Planned "Invisible Hand" - The Case of Hungary. Tiger Working Paper Series No. 119. Varsó, 2010. Tiger, pp. 1-33.

Könyvfejezet

Muraközy László: Economic Policy of the Post Socialist Transition. In: Rudolf, Stanislaw (ed.) New World Order: Economic, Social and Political tendencies at the Beginning of Third Millennium. Lodz – Santiago de Chile, 2005. Lodz University Press. pp. 395-420.

Muraközy, László: The Role of Government in the Transition Countries. The Case of Hungary. In: Frejtag-Mika, Eliza (ed.) Development, Competitiveness and Practice of Economic Policy. Warszawa, 2006. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, pp. 94-124.